

TOPLUMUN MANEVİ VE KÜLTÜREL YAPISI

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

Efendim, hepinizi hürmetle selamlıyorum ve böyle bir vakıf haftasını tertip ettikleri için, Vakıfların ilgililerine de teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

Ben mevzua, benden önce konuşanlarla ilgili olarak bir hususla girmeyi uygun gördüm. Sayın Hüseyin Işık Paşamız bir soru sordular, -*"Niye Osmanlılar Balkanları Müslüman etmediler?"* diye, Hocamız da, ayete dayanarak cevap verdiler. Toplum yapısıyla ilgili olduğu için konuya buradan girmek istiyorum. Yavuz Bülent Bakiler dostumuzun, *"Üsküp'ten Kosova'ya"* diye bir seyahat notu, kitabı var; okumayanlar okuyabilir, okuyanlar bir daha okuyabilir. Orada şu hadiseyi anlatıyor; Kültür Bakanlığını temsilen Yugoslavya'ya gittiğinde, resmî bir yemekte, bir Sırp tiyatro artisti, Yavuz Bülent'in Türk olduğunu duyunca, *"Bu Türkler bizi 550 sene idare ettiler, ben hesap ettim, eğer her gün Balkanlarda bir Hıristiyan aileyi yok etselerdi, hiç kimsenin ruhu duymazdı ve bu 550 sene zarfında Balkanlarda bir tek Hıristiyan kalmazdı. Onlar bunu yapmadılar; fakat, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Birinci Dünya Harbinin kopmasıyla, onların 550 senede yapmadıklarını üçbuçuk senede yaptı"* demiş. Ermeniler için de aynı şey söylenebilir; yani, Türkler, Osmanlılar, Selçuklular gayri müslimleri böyle korumuşlardır. İnanan inanmış, inanmayan inanmamıştır.

Değerli misafirler, biraz evvel işaret ettiğim bu toplum yapısı, çok eskiden beri gelmektedir. Neden böyledir? Birincisi, Türk düşüncesinde âlemdeki, kainattaki, gökyüzündeki nizamın, intizamın yeryüzüne ve bilhassa kendi toplumlarına aksettirilmesi fikridir. Bu İslâmdan önce de vardır, İslâmdan sonra da vardır. Devlet, bu bakımdan, kainatın bir numunesi, bir örneği, nizamın sağlayıcısı olarak görülmüş ve ona bu inançla bağlanılmıştır. Yani cemiyet ve devlet, Kâinatı algılama vasıtası olarak görülmüştür. Bu nokta çok mühimdir. Felsefe ile ilgilenenlere ben şahsen tavsiye ederim, bilhassa Hegel'in Tarih Felsefesini çok dikkatli okusunlar. Hegel, bir büyük filozoftur; belki filozofların en büyüğüdür. Ama, bütün derdi, Hıristiyanlığın teslisini (üçlü Tanrı anlayışını) kurtarmak ve Prusya İmparatorluğunun yapmış olduğu her şeyi, aklın sınırları içinde yapılmış normal fiiller olarak meşrulaştırmak ve aklileştirmekti.

Selçukluların, ondan önceki Türk Devletlerinin ve Osmanlı Devletinin yapmış olduğu, kâinatı yaratan ve idare eden Allah adına, yeryüzünde adaleti tesis etmektir, İbn-i Kemâl'in Tevarih-i Âli Osman'ının birinci cildi yayınlandı. Orada İbn-i Kemâl Nuh Aleyhisselam'dan, onun oğlundan başlayarak,

Türk hanedanlarını “İlahî emrin icrasına vazifelendirilmiş kişiler” olarak görür ve gösterir. Dolayısıyla onlara karşı gelen, şehzade de olsa, padişahın kardeşi de olsa, karısı da olsa, nizamı bozacağı için katledilmesinin vacip olduğu tarihci olarak -fakat aslında fıkıhci olarak tarih kitabında izah eder.

Bu noktadan, Sinan'ın yetişmiş olduğu Kanunî döneminin toplum hayatına bakmak lâzım geliyor. Aslında konu çok mühim; fakat bu dar zamanda onu tasvir etmek, anlatmak çok zor. Devrinin hadiselerinin seyrinden ve muhitinin çirkinliklerinin verdiği elemelerden bunalan, İstiklâl Marşı Şairimiz Merhum Mehmet Âkif ERSOY, zaman zaman bu bunaltıdan kendisini kurtarabilmek için, mazinin derinliklerine atar kendisini ve der ki, “göl devrini görseydim onun, bülbülü olurdu. Ya Rab! Beni 500 sene evvel getirseydin ne olurdu!” diyor. Onun, bülbülü olmak istediği devir, aşağı yukarı Fatih Sultan Mehmet devrine tekabül eder; ama, Kanunî devri, Fatih devrinin, Yavuz devrinin bir devamıdır ve Fatih devri de, Yavuz ve Kanunî devirleri gibi, yerden ot biter gibi birdenbire bitmemiştir, daha önceki devirlerin mahsulüdür. Devamlı şekilde, cemiyette, hem ilmî yönden, hem fikrî yönden, hem ahlakî yönden, hem siyasî yönden, hem de kültürel yönden büyük gelişmeler vardı. Sinan döneminde ve Kanunî döneminde, artık ahlakî yaşayışın nazari ahlakın değil; ama fiilî ahlakın zirvesine ulaşılmıştır.

Yine Mehmet Âkif, Batıların “Muhtesem” dediği Süleyman'ın haşmetli dönemini ifade için,

“Donanma, ordu yürürken muzafferin ileri,
Üzengi öpmeye hasretti garbın elçileri” der.

Acaba, garbın elçilerinin bir vezirin veya bir sadrazamın, bir padişahın üzengisini öpmek hasreti nereden gelir; yani, zaferlerin dış parıltılarından mı, yoksa arka plânı teşkil eden, ahlakî, kültürel ve ilmî-fikrî kudretten mi geliyor? Bu noktaya dikkat etmemiz lâzımdır. O devrin

toplumunu kaynaştıran, ayakta tutan ve devamını sağlayan manevî değerlerdi; o devirde manevî değerlerin başta geldiğini görüyoruz. Daha önce olduğu gibi, Osmanlı toplumunun yapısını da bunlar teşkil etmektedir.

Değerler, bilgidен önce inanca dayanmakta idi. Şu bakımdan: “Ben filanın ahlâklı olduğunu biliyorum.” demek ayrıdır, “Ben filanın ahlâklı olduğuna inanıyorum.” demek ayrıdır veya “Falanın güzel olduğunu biliyorum.” demek ayrıdır, “Falanın güzel olduğuna inanıyorum.” demek ayrıdır. İnanç, burada subjektif bir husustur; ve dolayısıyla değerler bilgi kadar kesin değildir. Bundan dolayı değer olabilmesi için de, kalıcı olması lâzımdır, tekrar edilmesi lâzımdır ve bu suretle benimsenebilmesi lâzımdır.

İşte, Osmanlı toplumunda, birtakım değerlerin böylece benimsendiğini ve müşterekleştirdiğini görüyoruz; yani, birtakım sanat değerlerinin kültür değerlerin, ahlakî değerlerin, hatta iktisadî değerlerin ve hukukî değerlerin müşterekleştirdiğini görüyoruz. O zaman, idcilerde de, davranışlarda da müştereklik ortaya çıkmaktadır; yani ortak bir davranış ve birlik kendisini göstermektedir.

Biz, değerlerin, her an değişebilen insana dayandırılmasını mümkün görmüyoruz. Bazı kimseler, bazı felsefeciler, insanı mutlak varlık kabul ediyorlar. Biz, mutlak varlık diye Allah'a inanıyoruz; varlığı mutlak olan ve kendisini fiilleriyle potansiyel halde olan bütün güçlerini, her an tecelli ettirebilen bir varlık olarak görüyoruz. Bilgisi de mutlaktır, kudreti de mutlaktır, varlığı da mutlaktır. İnsanı, böyle mutlaklaştırmak taraftarı değiliz; ama, mutlaklaştırmanın da fayda vermediğine kaniiz. Şu bakımdan: çünkü, insan, psikolojik açıdan da devamlı değişken bir varlıktır; sosyolojik açıdan zaten değişkendir. Hatta, Anadolu'da bir tabir vardır, bilirsiniz, kaba bir tâbirdir, “İnsanın bir eşref saati vardır, bir de eşşek saati vardır” derler; çünkü, değişken varlıktır. Değişken varlık olmasından dolayı, ruhunun değişmesin-

den dolayı da, onun eşref saatini beklemek mecburiyeti hissedilmiştir veya duyulmuştur. Bu bakımdan, değişen varlığa dayandırılan değişmeyen değerler türetilemez, türetilirse iyi netice alınamaz. Halbuki, Osmanlı İmparatorluğunda, değişmeyen değerlerin, değişmeyen kaynaktan çıkarıldığına veya oradan alındığına şahit oluyoruz. Psikolojik ve sosyolojik açıdan, hatta sosyal psikolojik açıdan da tespit edilmiş bir vakiadır ki, insanı kalben en fazla tatmin eden şey, değişmeyen, istikrarlı, sabit değerlerdir. Değişen şeyler, insanı tatmin etmezler.

Bu açıdan baktığımızda, biz, dünyevî olanla uhrevî olanın kaynaştırıldığını görüyoruz. Osmanlı Toplumunda. Gerçi, dünyevî ve uhrevî değerler diye ayırmak her zaman mümkün değildir. Mesela, Müslümanlık bir dünya görüşü veriyor, Hıristiyanlık bir dünya görüşü veriyor; ama, bunlar dinî menşeli olmakla beraber, birbirinden farklı. Her ikisi de tabiata bakışta farklılık gösteriyor, ilme bakışta, insana bakışta, kültüre bakışta, vesairede farklılık gösteriyor; bunları ayrı ayrı değerlendiriyor ve burada bir müştereklik hasıl ediyor. Ama, ayrı dünya görüşleri, suya muamelede farklılık gösteriyor; mesala Hıristiyanın suyu kullanışı farklıdır, Müslümanın suyu kullanışı farklıdır; Hıristiyan, ne gusül yapar, ne abdest alır, ne taharet alır; ama, Müslüman, hem gusül yapar, hem abdest alır, hem taharet yapar. Hatta, kendisinin ataist olduğunu söyleyen, Müslümanların içinde büyümüş birtakım kimseler de taharet alır. Bu, dünya görüşünün farklılığındandır. Dolayısıyla, dünyevî değerlerle uhrevî değerleri, her zaman, aynı şekilde, kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Hocamın affına sığınırım, zekât, maddî ve iktisadî bir değerdir; ama nereye kadar uhrevîdir, nereye kadar dünyevîdir, bunu tespit etmek mümkün değildir; a-cizane kanaatime göre.

Bu bakımdan, bunların iç içe yaşandığını görüyoruz; Osmanlı toplumunda. Yahya Kemâl bunu çok güzel tesbit etmiştir; diyor ki, *"Manevî çerçeve 500 senedir hep berrak Yaşayanlar değil, Allah'a gidenlerden uzak. Ahiret öyle yakın seyredilen manzarada,*

*O kadar komşu ki dünyaya, duvar yok arada.
Geçer insan bir adım atsa birinden birine,
Kavuşur, karşıda kaybettiği en sevdiğine."*

Yahya Kemâl, Koca Mustafa Paşa şiirinde böyle diyor.

Günlük, dünya hayatıyla ahiret hayatının bu kadar iç içe olması, İslâmî inancın bir eseridir. Zira, Müslüman, ölümün bir hayat değiştirmek olduğuna inanır. Bunun için Mevlana, ölüm gününe, Şeb-i Aruz demiştir ve Yunus da, tenlerin öldüğünü, canların ölmediğini söylemiştir bu inançla.

İnsan, kendisine, ailesine, milletine, tabiata ve diğer varlıklara karşı vazifesini dikkatle ve sırf Allah rızası için yaparsa, öteki dünyada, onun için korkacak bir şey yoktur. Bu bakımdan, kalıcı olanı aramak istemiştir, Osmanlı toplumu. Hem toplum, hem fert olarak islâmî inancın kalıcı tezahürlerini de, uzun asırlar boyunca, burada görüyoruz. Müminler, hayır yarışmasına girmişlerdir; ister vakıflarla olsun, ister diğer kültürel eserlerle olsun ve bunun en büyük örneğini, bir asrı aşan ömrüyle, bilhassa Koca Sinan vermiştir. Ama, insanın, serbest davranabilmesi için fiillerinde hür ve mesuliyetinin idrakinde olabilmesi lâzımdır. Osmanlı Devletinin en büyük özelliğinin, İslâmın getirdiği adalet anlayışını kesintisiz ve dirayetli bir şekilde tatbik etmiş olduğu gerçeği, bugün, batılı tarihçiler tarafından da tesbit ve kabul edilmektedir. Bunun için, Osmanlı Devleti, daima bir hukuk devleti olmuştur ve bunun için Sultan Süleyman, cihan hükümdarı, *"Kanunî"* sıfatını aldığı gibi, toprağa defnedilirken, şeyhülislamın fetvaları ile gömülmeyi vasiyet etmiştir. Onun bu hareketi, hem hukuka verdiği büyük değeri, hem de ilahî hesapta kendisine ve fiillerine ortak arama gayretini gösterir.

Kanunî döneminin, daha öncesinin veya daha sonrasının, Osmanlı toplum hayatındaki faziletli yaşayışı ve yüksek ahlâkı, seyyahlar, sefirler, sefireler, hatıralarında, mektuplarında vesair yazılarında belirtmişlerdir. Bunlar tarihe mal olmuştur. Bunların bir kısım vesikaları da, bugün, arşivlerimizde, yazmalarımızda, vesairede vardır. Bu konuyu da geçiyorum.

Yalnız, “*Muhteşem*” diye isimlendirilen Süleyman Hân’ın, iki mektubundan bahsederek, Osmanlı toplumunun ahlâkî yapısını, dünyanın zirvesindeki insanın ağzından anlatmaya çalışacağım. Sultan Süleyman Han, Halazadesi, meşhur akıncı beyi Bâli Bey’e iki mektup göndermiştir, iki ayrı zamanda. Birinci mektup şudur:

“Her iyiliğin kaynağı adalettir. Adil olmayanın elinden çıkan iş, kötü iştir. Peygamberimiz, “Bir gün adalet yapmak, 70 gün nafîle ibadet yapmaktan daha üstündür.” buyurmuştur. Öyle insanlar vardır ki, ellerinde fırsat yok iken, sâlih, âbid ve zâhid görünürler, ellerine fırsat geçince Nemrud kesilirler. Hizmetinde kullandığın adamların dış görünüşlerine aldanma. Mala, aşırı sevgi besleyenleri devlet hizmetinde kullanma; çünkü onlar, Allah’ın bana emanet ettiği halkı ezerler, kıyamet gününde mesul olurum.”

Konuşmamın giriş kısmında söylediğim misali tekrar hatırlatıyorum, 550 sene sadece Müslümanlar değil, diğer gayri müslimler de, Allah’ın hükümdarlara emaneti olarak görülmüş ve bakılmıştır. Hocam defalarca belirtti, halkın ezilmemesine dikkat göstermek de, bu anlayıştan ileri gelmektedir.

“Ey Gazi Bâli Bey, gelirlerim masraflarına yetmez diye gam çekme, ne dileğin varsa benden iste. Askerlerimin ve tebamın gençlerini evlât, ihtiyarlarını baba, yaşularını da kardeş bil. Bilhassa fakirlere şefkat ve sevgiyle - “Şefkat” kelimesini vurguluyorum, TRT’nin spikerleri ve yapımcıları, maalesef hep “Şevkat” diyorlar - ihhsan kapılarını aç”

Burada bir hususa işaret etmek istiyorum, meşhur İslâm eğitimcisi Zernûfi diyor ki, *“Hoca talebesini kendi çocuğu gibi sevmediği müddetçe talebe de hocasını kendi babası veya anası gibi sevmediği müddetçe, talebeyle hoca arasında sıkı bir bağ kurulup sağlam bir eğitim meydana getirilemez”* Kânûnî bunun sırrını keşfetmiş gibidir. Bakın, *“Tebamın gençlerini evlât,*

ihtiyarlarını baba, yaşularını da kardeş bil; bilhassa fakirlere, şefkat ve sevgiyle muamele et” diyor.

Kânûnî Sultan Süleyman Han’ın ikinci mektubu da, yine söylediğimiz gibi Bali Bey’e. Tabiatıyla muhtevasında farklılık var. Bâli Bey, bilhassa Kânûnî’nin Belgrat’ı zaptettiği sırada, Mohaç Meydan Muharebesinde büyük kahramanlıklar göstermiş olduğu için, Hakan’a bir mektup göndererek hizmetlerini sayıp dökmüş ve kendisine bir tuğ verilmesini istemiş. Hünkâr da, Bâli Bey’e verdiği cevapta şunları yazmış:

“Din-i İslâm ve Devlet-i Al-î Osman için yaptığın hizmetler indimizde zayı olmamıştır. Berhudâr olunuz, Allah sizden razı olsun, iki cihanda yüzün ak ve pak olsun. Hizmetlerinize mukabil, tarafımızdan bir tuğ verilmesini istiyorsunuz; biz size bir tuğ değil., emirul-umeralık da vermekte tereddüt etmeyiz. Lâkin, bunlar ile gururlanma. Her şeyi Allah’tan, her şeyin Allah’ın olduğunu bil. Her şeyi, bizim rızamızı değil, Allah’ın rızasını tahsil için yap. Sakın hataya düşüp, biz fânî kullardan bir şey istemek hatasını irtikap etme ve kendini yanımızda küçültme ve kimsenin minneti altına girme.”

Şimdi, bu mektupları kısaca tahlil etmek istiyorum. İlk mektupta, her iyiliğin kaynağının adalet, kötülüğün de adaletsizlik olduğu ve dolayısıyla zulmün, vesairenin de buradan ortaya çıktığı; onun için, adaletin önem verilen en büyük esas olması lâzım geldiği gibi hususlar bilhassa vurgulanıyor. İnsanların kudret ellerine geçtiği zaman nasıl Nemrutlaştıklarını da, yine tecrübesine dayanarak ortaya koyuyor; ki, böyle sinsi kimselerin teşhis edilerek, yüksek mevkiilere getirilmemesi ifade ediliyor. Mal, mülk ve servete yahut maddeye esir düşmüş olanların, maddeyi putlaştırmanın devlet hizmetinde kullanılmamasını tavsiye ediyor; *“Zulüm ve adaletsizlik buradan doğuyor, zira onlar, halkı, menfaatleri uğruna ezmekte tereddüt etmezler”* diyor. Böyle bir şey olursa; yani halk ezilirse, bunu kendisine yapılmış bir kötü muamele ola-

rak görüyor Kânûnî; daha doğrusu Allah'ın huzurunda hesap verecek olanın kendisi olduğunu düşünüyor. Otoritenin kaynağı olarak Allah'ı gören ve hesap gününden korkan bir idarede hükümdar, ne "Kanun benim" ne de, "Devlet Benim" diyebilir; çünkü, o idarede halk, bir taraftan "Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var" derken, bir taraftan da, - "Senin uyanık olduğunu zannettiğim için ben uyuyordum" deyip yakasına yapışabiliyor. Dolayısıyla Allah, azametini, kudretini, cezanın kaynağı olduğu kadar, şefkatin, merhametin, sevginin de kaynağı olmaktadır.

Demin işaret etmiştim; gençlerin sevilmesi, şefkatle bakılması ve kardeş olarak muamele edilmesi vesairenin, toplumdaki kaynaşmanın, sevgiyle bir bütün teşkil etmenin kaynağı da, yine en üstten en aşağıya doğru kademelili bir şekilde ulaştırılmaktadır.

İkinci mektupda, devletin askerinin Allah rızası ve devlet için çarpıştığı ve bunun, Allah için yapılsa da, hükümdar indinde zâyi olmadığı, bir takdirsizliğin veya bir kadirbilmezliğin bulunmadığı ifade edilmektedir. Bir müslümanın, Allah rızası ve devletin bekası için, menfaat karıştırmadan, hâlisane yaptığı hizmetlerin hepsi hükümdarca bilinmekte ve çeşitli şekillerde mükâfatlandırılmaktadır. Hükümdar, bu takdirleri hak edenlere, hem kendisinin ve hem de Allah'ın rızasını temenni ederek, iki cihan saadetini temenni ederek hatırlatmaktadır. Padişah, hizmet ehline verilecek mükâfat ve iltifatların olmasına; ama, bunların onları gurura sevk etmemesine, ahlâkî yönden bilhassa işaret etmektedir. Bunu temin için, başarıların, zaferlerin, hakiki kaynağının, sahibinin Allah olduğunu da özellikle hatırlatmaktadır. Dolayısıyla insandan bir şey isteyip, onun karşısında küçülmenin, insanın ahlâkî davranışında hür ve serbest hareket etmesini engelleyeceğini de işaret etmiş olmaktadır; çünkü, minnet altında kaldığınız kimsenin karşısında, serbest ve rahat hareket etmekte veya her şeyi söylemekte tereddüt edebilirsiniz, hatta böyle bir harekette bulunamayabilirsiniz de.

Bu bakımdan, Kânûnî'nin, bu mektuplarında ortaya koyduğu yüksek devlet ahlâkı, siyaset ahlâkı ve umumî ahlâk prensipleri, hem siyasi edebiyat bakımından, hem siyasi tarih bakımından, hem de hukukî bakımdan otoritenin kaynağını işaret etmesi itibariyle ders kitaplarına geçecek değerdedir, âcizane kanaatıma göre.

Kânûnî gibi bir hükümdarın döneminde, herkes hayır yarışında bulunuyorsa, Koca Sinan, Koca Mimarbaşı, ondan geri mi kalır; hayır, oda, Rısaletü'l-Bünyan'ında diyor ki, "Hayırla yad edilmek, hayır dua almak, Allah rızasını kazanmak için, ben bütün bu eserleri yaptım." Bir bir sayıyor, "Çünkü, bir dua muhtacıdır bay-ü beda", yani zengin, fakir kim olursa olsun, bir duaya muhtaçtır diyor. "Bu fani âlem, akıp giden selin üstünde bir puldur; -yani köprüdür- bu pulun, selin üzerinden karşıya geçebilecek olanı, ancak ehli tevekküldür. Cihanda hayra say etmek, -hayır için koşmak- en yüksek hedeftir" Bunlar kendi ifadeleridir. Mimar Sinan'a göre bu hayırda yarış, "Ölmez oğuldur" Demek ki, Koca Sinan, sonsuz kudret sahibi olan Yaratıcı ile müminin rahat münasebet kurabilmesi için, sanatın bütün inceliklerini ve sanat dehasını ortaya koymuştur. Şunu da belirtmekte fayda vardır; Sinan'ın san'atında da - "Vahdet" fikri, çoklukta birlik hâkimdir. Allah'ın birliği inancı hâkim motiftir.

Bir hususa daha temas etmek istiyorum. O da, Kânûnî'de veya diğerlerinde gördüğümüz gibi, Koca Sinan'da da, büyük bir Müslümanlık şuuru ve bundan doğan bir üstünlük duygusunun varlığıdır. Bunu yine, Rısaletü'l-Bünyan'ının sonunda ifade etmektedir. Şöyle diyor: "Kefere-i fecerenin mimar geçinenleri, 'Devlet-i İslâmiyede Ayasofya kubbesi gibi bina olunmamıştır; bu yüzden Müslümanlara galebemiz vardır' gibi iddialar ileri sürerlermiş ve halkın bir kısmı buna inanırlarmış; bu da, hakîrin kalbinde dert oldu." İşte, bu derdi atmak için, Ayasofya kubbesinden daha büyük bir kubbeyi bir Müslümanın kurabileceğini ispat için, Selimiye Camii'ni yapıyor ve "Allah'ın izniyle, padişahu-

mın da inayetiyle ondan daha büyük bir kubbe yaptım ve Müslümanları bu tezellülden kurtardım.” diyor.

Bir başka noktaya kısaca işaret etmek istiyorum. Kânûnî döneminin serbest düşünme ve hür düşünmesinin rahatça icra edildiği bir dönem olduğunu da söylemek istiyorum. Hepinizin bildiği, bir vakıa vardır, Molla Kâbis hadisesi. Molla Kâbis diye bir adam çıkıyor, Hazret-i İsa'nın Hazret-i Peygamber'den üstünü olduğunu ileri sürüyor ve bu fikir yaygınlaşıyor, umumî efkâr rahatsız olacak şekilde, kargaşalık çıkacak şekilde yayılıyor. İş idareye aksediyor; bu kişinin idamına karar veriyorlar. Fakat, kimse onu altedemiyor; yani, fikirlerini çürütmemiyor. Kânûnî, “Onun fikrini çürütmedikçe ona dokunamazsınız” diyor. Onun üzerine, kazaskerlerin huzurunda münakaşa ettiriyor, diğerlerinin huzurunda münakaşa ettiriyor; onlar bu işi beceremeyince, Şeyhülislam İbn-i Kemâl'i çağırıyor, onun huzurunda münakaşa ettiriyor. O delillerini çürütüyor, mahkemede de çürütüyor. Ondan sonra, içtimai huzursuzluğun kaynağını kurutmak için idam ediyorlar. Hatta, Rahmetli Kaya BİLGEGİL'in bir kitabında gördüm. “Rönesans, Cihan Edebiyatında Türk takdirkârlığı” adındaki bu kıymetli kitapta, Protestanları ve protestan hareketini, Kânûnî açık bir şekilde desteklemiş ve hatta bir kısım Protestanların, İstanbul'a kadar gelip kendi inançlarını -Müslümanlığa ve Türklüğe hakaret etmemek şartıyla yayabileceklerini de söylemiş ve buna müsaade etmiştir.

Böyle bir toplum düşünün, bu toplumda ahlâk bu seviyede. Ahlaksızlık yok mu; her devirde vardır, ama asgariye inmiştir. Kültür zirveye ulaşmıştır, ilim zirveye ulaşmıştır, teknik zirveye ulaşmıştır. Biz, Leonardo Da Vinci'ye hayranız; çünkü, adamlar filmleriyle tanıtıyorlar. Ama, Leonardo Da Vinci çapında, bizde bir Matrakçı Nasuh var. Adam mühendis, adam

ressam, adam matematikçi, adam asker; askeri oyun icat ediyor, “matrak” denilen oyunu icat ediyor ve talimini yapıyor, silah icat ediyor talimini yapıyor, talimnâmesini yazıyor. O kadar çok yönlü adam ki, biz bunu bugün bile doğru dürüst tanımıyoruz. Yabancılar film yaptılar, TRT'de kısmen yayınladı. O da bu devirde yetişmiştir. Dolayısıyla, böyle bir vasatta, elbetteki büyük insanlar -daha önceki kurulan ortamdaki meyve olarak geliyor bunlar tabii- ve çok yüksek bir kültür ortaya çıkmıştır. Bu kültür, sanatın her dalında kendisini göstermiştir.

Yalnız, şu hususu tebarüz ettirmek istiyorum: Bu kültürün kaynağı Osmanlı'dır ve İslâmî inançlardır. Musikide, mimaride ve her sanatta, diğer alanlarda din rengini vurmuştur. Dolayısıyla İslâmiyeti bilmeden, Türk kültürünün rengini ve hususiyetini ifade etmek veya tahlil etmek insanı yanıltabilir. Ben bunu söylerken, Osmanlı'nın insana verdiği değeri de bilhassa belirtmek istiyorum; çünkü, şu husus var: ben âcizane felsefeciyim, felsefe tarihi dersleri veriyorum. Meşhur Batılı filozofların hepsinde gördüm. Hıristiyanlığın esaslarından vazgeçmemişler, aslı günah fikrini atamamışlar. İslâmiyette aslı günah diye bir şey yok. Cennetten çıkan Hz. Adem, affedilmiş, böyle bir psikozun tesirinden kurtarılmış olarak çıkıyor, azâdedir ve karşısına çıkan güçlüklerle Allah yardımcıdır, yolu göstermektedir. Orada, nereye gideceği belli olmayan, rastgele adımını atan, oradan çıkıp oraya giden bir insan tipi yoktur. Bu şekilde, aydınlık bir insan tipi olduğu için de, bu kültür meydana gelmiştir. Biz, o aydınlık insan tipini canlandırabilmeliyiz. Onu ihya edelim demiyorum; ama, bu aydınlık insan tipini verebilirsek, onları, o kültür değerlerini yenileyebiliriz, cihanşumul hale getirebiliriz, o zaman olduğu gibi, bu gün de başkalarına mesaj verebiliriz.

Teşekkür ederim, hürmetlerimle.

TARTIŞMA

BAŞKAN- Çok teşekkür ederiz. Buyurun Haluk Bey.

Prof. Dr. Haluk KARAMAĞARALI- Efendim, ben çok kısa olarak, Sinan'ın ağzından yazıldığı iddia edilen tezkereler hakkında bir-iki cümle söylemek istiyorum; Tezkiretü'l-Bünyan, Tezkiretü'l-Ebniye, Tuhfetü'l Mimarın, Adsız Risale vesaire hakkında.

Geçenlerde yapılan bir kongrede, bir tebliğ sahibi -bunlar cümlece malumyeni bir belge keşfettiğini ileri sürerek, "*Sinan, Ayasofya'nın tesirinde kaldığını, bu sözleriyle kendisi ifade etmektedir*" buyurmuşlar. Burada, işaret edilmek lazım gelen iki husus var:

Bütün kaynakların, tarihî kaynaklar gibi, bu tezkerelerin tenkit süzgeçinden geçirilmesi şarttır, tarihçiler tarafından ve mimarlık tarihçileri tarafından. Bu tezkerelerde tezat vardır, tenakuz vardır. Hatta, hepimiz biliriz, Ağırnaslı, bu tezkerelerde Karaman Vilayetinin bilmem neresinden devşirildiğini söyler; birinde "*Kayseri*" kelimesi de değiştirilmiştir; sayılan eserler birbirini tutmaz. Yani, bunların bir kritiği yapılmamıştır ve yeni bir vesika olarak keşfedilmiş gibi ileri sürülemez, buna dayanılmaz.

Aziz dostum, -galiba talebem de oldu- çok değerli dostum, bu tezkerelerden birine dayanarak, Sinan'ın, İslâmlar için adeta utanç vesilesi olan Ayasofya'nın kubbe çapını aşmamak gibi bir meseleyi hallettiğini söyledi. Mimarlıkla alakası olanlar çok iyi bilirler ki, kubbe çapının büyük olması hiç mesele değildir, mesele iç ve dış mekân tesiridir. İkincisi, verilen rakamlar doğru değildir; Sinan yalan mı söylüyor onun ağzından yazıldıysa? Hayır; verilen rakamları Selimiye'nin kubbe çapına ve yüksekliğine tatbik edin, doğru değildir. Üçüncüsü, "*Şu kadar zira, üç zira yüksek yaptım ister zeminden kilide alınız, isterseniz kubbe kaidesinden kilide alınız*" ifadesi yanlıştır. Zeminden kilide alırsanız doğru, kubbe kaidesinden kilide alırsanız bu yüksekliği, o kubbe makul kubbe değil, dik kubbedir. Bir mimar bununla övünmez, dik kubbe yapmakla övünmez. Yanlıştır; doğru değildir.

Binaenaleyh, bu tezkereleri çok dikkatle kullanmak lazım. Ümit ederim, temenni ederim, bir tarihçi, bir mimarlık tarihçisi müştereken bunların bir kritiğini yapar ve gerçeğe bağdaşmayan, gerçek dışı olan kısımlarını ayıklamış olur.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Teşekkür ederiz efendim.